

Натха С.М.

вчитель КОЗО «Кисляньська ЗШ І-ІІІ ступенів»

Зайцівської сільської ради

Синельниківський район Дніпропетровської області

РЕАЛІЗМ У ТВОРАХ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА: ЕТНОГРАФІЧНИЙ ТА МОВНИЙ КОЛОРИТ МИТЦЯ СЛОВА

***Анотація.** У статті розкрито питання реалістичного світосприймання творчості Леся Мартовича в аспекті етнографії та мовознавства. Наголошено на поєднанні трагічного й гумористичного є особливістю творів письменника з селянського життя. Зроблено акцент на тому, що Лесь Мартович належить до українських письменників, у творчості яких яскраво відображені важливі сторони соціально-національного громадсько-культурного життя саме галицької групи українського народу.*

***Ключові слова:** Лесь Мартович, реалізм, етнографія, мовний колорит, митець, художнє слово.*

***Natha S.M. Realism in the works of Les Martovych: the ethnographic and language color of the word artist.** The article reveals the issue of realistic world perception of Les Martovych's work in terms of ethnography and linguistics. Emphasis on the combination of tragic and humorous is a feature of the writer's works from peasant life. Emphasis is placed on the fact that Les Martovych belongs to Ukrainian writers whose work vividly reflects important aspects of the socio-national public and cultural life of the Galician group of the Ukrainian people.*

***Key words:** Les Martovych, realism, ethnography, linguistic flavor, artist, artistic word.*

Актуальність дослідження. Самобутня постать Леся Мартовича в українському письменстві початку нашого століття досить довго залишалася в тіні. За життя письменника не вийшла друком навіть половина того, що він створив. Свого часу літературна критика, власне, зігнорувала його оригінальний таланти. Художня спадщина Мартовича й досі повністю не зібрана, всебічно не осмислена.

Останнім часом появилися нові видання творів Леся Мартовича, у тому числі в перекладі на російську мову. В журналах та наукових збірниках опубліковано низку цінних статей і розвідок про письменника – праці С. Крижанівського, О. Засенка, Ф. Біленького, С. Шаховського, П. Довгалюка, А. Григорук та інших дослідників. У видавництві «Дніпро» 1963 р. вийшов змістовний літературний портрет «Леся Мартович», написаний В. Лесиним. Львівська наукова бібліотека АН УРСР випустила укладений Є. Кравченком бібліографічний покажчик «Леся Мартович» (1968). Ці видання та розвідки заклали міцний ґрунт для ширшої популяризації творчості письменника, її глибшого наукового вивчення.

Метою статті є показ особливостей реалістичного відтворення етнографічних та мовних аспектів у художній спадщині Леся Мартовича.

Виклад основного матеріалу. Художня спадщина Леся Мартовича, його громадсько культурна діяльність вивчені ще недостатньо. Деякі статті та нариси про письменника мають слабку документальну основу. Поряд з цікавими міркуваннями про ті чи інші твори Мартовича, про характер його гумору й сатири, принципи типізації явищ життя тощо, в працях окремих дослідників зустрічаємо і поверхові, бездоказові твердження, застарілі та односторонні оцінки, що вимагають уточнення чи спростування [12, с. 65].

У закладах вищої освіти творчість Леся Мартовича розглядається на першому бакалаврському рівні [13, с. 255]. Аналізуючи навчальний план бакалавра спеціальності 014.01 середня освіта. Українська мова і література, можемо констатувати той факт, що розгляд творчості українського письменника відбувається цілком логічно, з урахуванням періодизації української літератури [11, с. 119]. Слід наголосити на тому, що в українську літературу Леся Мартович увійшов лише 1898 р., коли під його власним прізвищем появилася друком «Мужицька смерть». До того часу творчість письменника була відома лише вузькому колові друзів, перебувала, так би мовити, в стані потенціального розвитку. Останнім часом сучасні критики, літературознавці та дослідники розглядають ту чи іншу персоналію під кутом зору творчого внеску та контексту.

«Мужицька смерть» Мартовича знаменувала народження видатного прозаїка, майстра соціально-побутового оповідання. Цей твір

став етапом у творчості письменника, зразу вивів Мартовича в коло визначних митців, а українську реалістичну літературу збагатив цінним здобутком [3, с. 18]. Оповідання написане десь в середині 1898 р. Тоді ж автор прочитав його одному з редакторів журналу «Літературно-науковий вісник» Осипові Маковею і, після схвальної оцінки останнього, передав твір для публікації в названому виданні.

У неопублікованих листах О. Маковея є цінні відомості про це оповідання. Так, 28 липня 1898 р. він пише в Київ М. Грушевському, одному з редакторів названого вище журналу: «От щойно по написанні листа прийшов до мене Олекса Мартович з Гнатюком і прочитав свою дуже добру більшу новелу. Призначив її до «Вісника». Наступного місяця, 9 серпня, він дає вже докладнішу характеристику цього твору: «Новела Мартовича має тему з сільського життя; щось здалека подібне, як «Мужики» Чехова. Описує недугу і смерть селянина в селі, де жид ще руйнує селян, але молоді селяни вже пишуть дописи до радикальних газет. Знаменита обсервація селян, їх обходжень з хворим, їх світогляд з уваги на просвітній рух і т. п. Я пішлю новелу Франкові» [2, с. 15].

Звертає на себе увагу та рішучість, з якою молодий письменник захищає свої погляди, з якою безоглядністю він висловлює все, що думає, про ставлення редакції до його твору [1, с. 99]. Однак гадаємо, що вогонь Мартовича проти журналу був принаймні передчасним, оскільки з боку Маковея, як і Франка, не могло бути невиправданих наскоків на «Мужицьку смерть», як це впливає з цитованого вище листа. До цього висновку приходимо на тій підставі, що оповідання з'явилося на сторінках «Літературно-наукового вісника» без будь-яких змін і скорочень ще до того, як редакція отримала не дуже ввічливого листа від Мартовича, і не під рубрикою «Перші проби». Оскільки публікація твору не ущерблювала амбіції Мартовича, ні в чому не порушувала його авторської волі, то непорозуміння само собою з'ясувалося. Мартович не мав найменших підстав на когось ображатися [5, с. 248].

Поєднання трагічного й гумористичного є особливістю не лише «Мужицької смерті», а й інших творів письменника з селянського життя. На грані, де вони перехрещуються, Мартович часто досягає великого художнього ефекту, створюючи картини й образи, що вражають своєю силою емоційності. Уміння подавати найсильніші за психологічним напруженням сцени з народного життя в легко сприйманому

гумористичному освітленні – це одна з тих рис, що відрізняє його від Стефаніка, трагізм у творах якого – суворий і безпощадний.

Соціальну трагедію біднішої частини галицького селянства Мартович показав з глибокою художньою правдою на прикладі однієї мужицької сім'ї, яка в умовах приватнокапіталістичної власності на землю, засилля лихварського капіталу остаточно руйнується, пролетаризується, гине. Історія життя й смерті Гриця Баната – головного персонажа оповідання – не має в собі нічого незвичайного, вигаданого. Це узагальнена історія багатьох Гриців, багатьох мужицьких родин, доведених капіталістичним ладом до повної матеріальної руїни. В жодному іншому творі Мартович так глибоко не відобразив трагедію мужицького існування, як в цьому оповіданні.

Життєпис Гриця і його родини розгортається в соціально-побутовому плані. Оповідання складається з восьми більш чи менш тісно взаємозв'язаних картин. Спочатку письменник малює портрет свого героя. «Гриць був жонатий вдруге, тужив за першою жінкою. Як упився, то забував зовсім, що жонатий: все мав себе за вдівця та й згадував першу небіжку». Працюючи цілий тиждень в поті чола, в неділю любив випити – тоді нарікав на всіх, чіплявся до перехожих, сварився з читальником Петром, доводив йому, що «давно ціла доба була довша: і ніч, і днина, а тепер настає чимраз коротша» [7, с. 43].

Суворо, але реалістично, Мартович картину життя, а точніше, доживання мужицької родини напередодні її повного матеріального краху. Письменник з революційно-демократичних позицій показує приреченість бідних верств селянства в умовах соціального й національного поневолення, засилля банкового й лихварського капіталу. Устами Михайла, Грицевого сусіди, автор оповідання осуджує тих, хто пригноблює трудівників-селян, підступно обдурює їх, хто живе з кривди народу. «Ми, робітні люди, продукуємо гроші, а ви, легкобити, ужиткуєте». Борухові він прямо говорить: «Ти обснуєш чоловіка, як павук, та й висисаєш із нього кров, як павук із мухи». У цих словах ясно відчутна ще до кінця не усвідомлена класова ненависть «робітних людей» до своїх поневолювачів.

Незважаючи на трагізм ситуації, їхні розмови бризкають іскорками дотепного гумору. Обличчя селян час від часу опромінює лагідна посмішка. Вони посміхаються, але тим «мужицьким сміхом, що тільки

голос ніби сміється та й губи стягаються до сміху, а по обличчі зовсім не пізнати, що то сміх». У «Мужицькій смерті» Мартович яскраво виявив своє уміння створювати саме такі комічні ситуації, фіксувати саме такий вияв мужицького сміху, що ніби губиться десь у горлі. Цей сміх – сумний, а гумор – трагічний [8, с. 75].

Так Мартович – неабиякий знавець селянської душі – освітив легкою мужицькою усмішкою навіть сцену похорону Гриця – і в цьому він залишився самим собою. Однак тема мужицької смерті вимагала від автора дати в кінці твору могутній мінорний акорд. І письменник знайшов у своїй мистецькій палітрі образний, психологічний штрих, що вражає серце, викликає в душі глибоко трагічні асоціації. «Від церкви було видко цвинтар. Увесь був зарослий деревами. Поміж ними білілися хрести й хрестики. Цвинтар заступав собою цілий виднокруг від сходу сонця. Чисте, осіннє голубе небо спускалося над цвинтарем та й наче входило там поміж дерева й хрести. Ніби за тим цвинтарем не було вже нічого далі на, світі» [6, с. 156].

Мартович тему мужицької смерті зумів розкрити по-своєму. Самобутність письменника виявилася як у постановці теми, так і в її висвітленні. Трагедія смерті селянина в умовах класового розшарування на селі та зубожіння має глибокий соціально-психологічний підтекст, набирає символічного характеру. Франко слушно зауважив, що «іронію долі, яка змушує людину виявляти свої вчинки зовсім в іншому світлі, ніж вони є насправді, Мартович вміє відчз'яти в нашому народному житті краще, ніж будь-хто інший». Сказане тут певною мірою стосується й «Мужицької смерті». Ця іронія долі примушує Гриця до самої смерті не признаватися, що він конає, до останнього віддиху триматися за життя, малювати в своїй уяві сцену іншої смерті, людської – не мужицької. Але він не має права на таку смерть. В цьому – основний соціально-психологічний зміст оповідання Мартовича, новаторство письменника у розробці традиційної і вічної теми.

В оповіданні «Мужицька смерть» виявилися не тільки сильні сторони обдарування Мартовича, своєрідність його манери письма, але й деякі слабкі риси таланту письменника. Незважаючи на певні композиційні вади, «Мужицька смерть» була, без сумніву, визначним твором нової української прози. Оповідання викликало широкий розголос на західноукраїнських землях, було перекладене кількома

іноземними мовами. Твір Мартовича допомагав утверджувати новий напрямок у розвитку української літератури, що на той час репрезентувався такими талановитими письменниками, як Коцюбинський, Кобилянська, Стефаник.

Українська література була репрезентована на сторінках «Жизни» низкою визначних творів, що появилися тут завдяки старанням Максима Горького, а також завдяки Лесі Українці – співробітниці цього видання. З українських письменників у журналі були надруковані оповідання Коцюбинського («Для загального добра» – 1899), Франка («Домашній промисел» – 1900), Кобилянської («Жебрачка», «Банк русти кальний», «Impromptu phantasie», «Valse melancholique», 1900), Стефаника («Новина», «Синя книжечка», «Сама-саміська», 1900).

Яким чином «Мужицька смерть» потрапила на сторінки цього журналу, хто переклав оповідання Мартовича, який воно викликало резонанс серед російської громадськості – досі не з'ясовано. Можливо, що до цього була причетна Леся Українка. Упадає у вічі те, що оповідання Мартовича співзвучне з іншими творами української літератури, надрукованими з цього журналі. І «Домашній промисел», і «Банк русти кальний», і «Синя книжечка» порушували одну й ту ж соціальну проблему.

Отже, «Мужицька смерть» потрапила на сторінки «Жизни» не випадково, вона була суголосна тим тенденціям, що виявилися в художній практиці журналу, в проголошених ним 1899 – 1901 рр. ідейно-естетичних принципах. Публікація оповідання Мартовича мала винятково важливе значення для ознайомлення з творчістю українського письменника не тільки російської громадськості, а й тих народів, що входили в склад царської Росії і які за посередництвом російської прогресивної преси стежили за розвитком різних національних літератур. Виявляється, що за журналом «Жизнь» твори Франка, Стефаника, Мартовича прокладали собі шлях до народів Прибалтики, зокрема до естонців [9, с. 37].

До основної ж української читацької громадськості на Наддніпрянщині оповідання Мартовича дійшло вже після того, як його прочитали галицькі емігранти в Америці, широкі кола прогресивної російської та естонської публіки, а саме – 1902 р. в третьому томі антології «Вік».

А пояснюється це тим, що царська цензура і політичні власті докладали всіх зусиль, щоб із «закордонної» частини України – Галичини й Буковини, – а тим більше із зарубіжних центрів, де друкувалися українські книги (Відень, Женева), в межі Російської імперії, особливо ж в «Малоросію», як офіційно називалися українські землі під владою двоголового орла, не потрапили будь-які видання. Тому лише на початку 900-х рр., коли цензурні заборони й переслідування, спрямовані проти українського слова, трохи зменшилися, вдалося видати тритомну антологію «Вік», у якій вперше були представлені найвидатніші письменники розшматованих частин України. Мартович у цьому виданні був представлений оповіданням «Мужицька смерть» [14, с. 16].

На цьому виданні слід зупинитися детальніше, бо воно донесло слово письменника-покутянина до Наддніпрянської України, дало йому нове життя, прилучило Мартовича до всеукраїнського літературного процесу, оскільки твори галицьких і буковинських поетів і прозаїків у цьому виданні, власне, вперше ставали доступними основній масі українського народу. Крім того, «Мужицька смерть» на сторінках «Віку», внаслідок конкретних суспільних і культурних умов, в яких розвивалася література в двох частинах України, штучно розділених одна від одної політичними кордонами двох монархій, побачила світ у новій мовностилістичній редакції, зробленій за згодою автора редакторами названого видання. Ця редакція, в дещо іншій модифікації, зажила новим життям вже на Радянській Україні, коли оповідання 1929 р. появилось – за текстом «Віку» – окремою книжечкою з передмовою Миколи Зерова [10, с. 113].

«Мужицька смерть» – єдиний твір Мартовича, що з'явився у виданні Наддніпрянської України за безпосередньою участю автора. Архівні матеріали «Віку» дають змогу розкрити цікаві сторінки літературного дебюту письменника у всеукраїнському виданні. Мартович, як видно з його листа (датується приблизно груднем 1900 р.), мав намір подати до антології гумореску «На торзі» й оповідання «Мужицька смерть». 20 березня 1901 р. він пропонує видавцям «Віку» інші твори – «з виборчого й читальняного руху в Галичині». Назви їх письменник не подає, гадаємо, що він мав на увазі «Хитрого Панька» і «Ось поси моє». Мартович вважав, що «теми, зачеплені в тих новелах, будуть для українців нові (ці теми, правду сказавши, й для галичан нові)

і інтересніші за тих, що я подав вам до «Віку». Письменник був переконаний, що для читачів Наддніпрянської України «були би цікаві культурні проблиски проміж нашим народом». Але ці додатково надіслані твори Вже не встигли потрапити до видання – і Мартовича репрезентує в названій антології «Мужицька смерть» [14, с. 16].

Для історика літератури, який хотів би з'ясувати зміни в тексті оповідання, велике значення має лист Мартовича (датуємо його приблизно січнем – лютим 1902 р.), в якому письменник висловив свої погляди на вживання діалектизмів у творах поетів і прозаїків Галичини та Буковини, дав широкі пояснення словам і фразам говіркового походження, що наявні в «Мужицькій смерті». Так, подаючи тлумачення покутських, гуцульських і буковинських діалектизмів, письменник зауважує: «В сім наріччю дотепер, крім Федьковича, ніхто не писав. Сі слова набирають доперва тепер права горожанства в нашій літературі – від виступу Стефаніка, Черемшини, Яцкова і інших. Крім них, виступило недавно більше молодих писателів (ще анонімно), що пишуть тою ж манерою і мовою». Тим часом сьому й трошки нема правди. Кілька спеціальних слів ще нічого не становить». Ці «спеціальні» слова, що побутують на Буковині, Покутті й Гуцульщині й свідомо вжиті в «Мужицькій смерті», Мартович пояснив у листі до редакторів «Віку», а вони, публікчючи оповідання письменника, використали ці тлумачення, подавши їх як підсторінкові примітки [4, с. 65].

Висновки. Лесь Мартович увійшов в історію української літератури як визначний письменник-реаліст революційно-демократичного напрямку, як прекрасний знавець життя й побуту галицького селянства. За значенням творчості, важливим місцем в історії нашої літератури Лесь Мартович є письменником загальноукраїнським, хоч його спадщина не в однаковій мірі була відома прогресивним колам читачів обох частин України, розділених кордонами австро-угорської та царської монархій. Тяжкі й невідрадні історичні обставини – розмежованість українських земель, антинародна, шовіністична політика, яку проводили щодо українського народу та його культури ці монархії, – були основною причиною того, що творчість прогресивних митців Галичини, Буковини й Закарпаття дуже тяжко пробивала собі дорогу до братів з-над Дніпра. Однак видатні діячі нашої культури, в тому числі й Мартович, орієнтувались на Наддніпрянську Україну, через

колючі дроти кордонів прокладали мости духовного єднання одного народу, прагнули писати загальноукраїнською літературною мовою.

Література

1. Білецький Ф. Лесь Мартович. Київ: Молодь, 1961. 127 с.
2. Будзиновський В. Некар'єрович: Із споминів про Леся Мартовича. *Слово і час*. 1993. № 2. С. 13–17.
3. Гнідан О. Талант могутній, невмирущий. Київ: Знання, 1991. С. 5–19.
4. Горак Р. Лесь Мартович: есе. Київ: Молодь, 1990. 162 с.
5. Євшан М. Куди ми прийшли? *Критика. Літературознавство. Естетика*. Київ, 1998. С. 248.
6. Мартович Л. Вибрані твори: Книгоспілка, 1926. 205 с.
7. Мартович Л. Твори: у 3 т. Краків; Львів, 1943. Т1. 625 с.
8. Погребенник Ф. Матеріали про «Забобон» Леся Мартовича. *Радянське літературознавство*. 1965. № 11. С. 74–76.
9. Токмань Г. Сміймося з Лесем Мартовичем (Семінар заняття за сатиричною новелістикою письменника). *Урок української*. 2003. № 10. С. 36–38.
10. Чопик О. Диптих про «Покутську трійцю». *Дзвін*. 1997. № 5–6. С. 113.
11. Шарова Т. М., Землянська А. В., Шаров С. В. Аналіз навчального плану бакалавра спеціальності 014.01 Середня освіта. Українська мова і література. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 8(76), грудень. С. 119–122.
12. Шарова Т. М., Землянська А. В., Шаров С. В. 100% успіху: життєві орієнтири. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 168 с.
13. Шарова Т. М., Шаров С. В. Досвід професійної підготовки студентів кафедрою української і зарубіжної літератури у галузі освіти та філології. *Українська література в загальноєвропейському контексті: Збірник наукових праць*. 2019. Випуск 2. С. 255–261.
14. Шаховський С. Муза полум'яної сатири. Київ: Держлітвидав, 1963. С. 16–24.